

I.YUSUPOV LIRIKASINDA SAPAR TEMASINDAĞI QOSIQLARDIŃ KOMPOZICIYASI

Dauletova Dilafuz

Qaraqalpaqstan Respublikası.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13965482>

Anotatsiya. *Bul maqalada Qaraqalpa xalqiniń ullı shayırlarınan biri I.Yusupov lirikasındaǵı sayaxat temasına tiyisli qosıqlar kompozitsiyası úyrenilip, mısallar járdeminde analiz qılındı. Usınıń menen birge, I.Yusupov qosıqlarında lirikalıq qosıqlarınıń kompozitsiyalıq birikpeleri saqlap qalıwǵa, ishki lirikalıq keshirmeleriniń gozzal qatarları menen bere alǵanı málim boldı.*

Gilt sózler: *Lirika, dúrkin, kompoziciya, epigraf, obyekt, ramka, oktava, simbol.*

A COMPOSITION OF SONGS ON THE THEME OF TRAVEL IN THE LYRICS OF IBRAYIM

Abstract. *In this article, the composition of poems related to the theme of travel in the lyrics of one of the great poets of the Karakalpak people, I. Yusupov, was studied and analyzed using examples. At the same time, it became known that I. Yusupov managed to preserve the compositional units of lyrical poems in his poems and to give internal lyrical experiences with beautiful lines.*

Key words. *Lyric, cycle, composition, epigraph, object, frame, octave, symbol.*

КОМПОЗИЦИЯ ПЕСЕН НА ТЕМУ ПУТЕШЕСТВИЙ НА СТИХИ ИБРАИМА ЮСУПОВА.

Аннотация. *В данной статье изучена и проанализирована на примерах композиция стихотворений, связанных с темой путешествия в лирике одного из великих поэтов каракалпакского народа И. Юсупова. При этом стало известно, что И. Юсупову удалось сохранить в своих стихотворениях композиционные единицы лирических стихотворений и передать внутренние лирические переживания прекрасными строками.*

Ключевые слова: *Лирика, цикл, композиция, эпиграф, объект, рамка, октава, символ*

Kirisiw (Introduction) Lirikalıq shıǵarmalardıń qanday da bir kompoziciyalıq pútinlikke iye bolıp jazılıwı haqqında, qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde ele tolıq túsiniń qalıplespen. Jańa ǵana PhD G.Tilewniyazovanıń miyneti payda bolıp, bul baǵdardaǵı dáslepki túsinińlerdi kórsetip berdi desek boladı. Demek, lirikalıq shıǵarmalar da kompoziciyalıq pútinlikke hám izbe-izlikke iye boladı.

Tiykarǵı bólim (Main part) Lirikalıq dúrkinlerdiń kompoziciyasın izertlewshi ilimpazlar lirikalıq dúrkinlerdiń kompoziciyasına onıń ataması, epigraf, dúrkinniń baslanıwı, juwmaqlanıwı sıyaqlı bólimlerdi kirgizedi. Máselen, bul máseleni, arawlı izertlegen Yu.A.Kapustina óziniń “Композиционная рамка как принцип циклизации в лирике Серебряного века” atlı kandidatlıq dissertaciyasında lirikalıq dúrkinlerdiń kompoziciyasına kiretuǵın bólimlerdiń hár birine teoriyalıq sıpatlama beredi. Lirikalıq dúrkinlerde kirisiw bólimi xızmetin kóbinshe onıń quramındaǵı birinshi lirikalıq shıǵarma atqaradı. Shayır lirikalıq dúrkinge kirisiw bóliminde aytlıjaq bolǵan úlken waqıya yamasa pikirge kirispe qıladı, waqt hám keńislik, lirikalıq qaharman yamasa obyekt haqqında maǵlıwmat beredi.

Kópshilik lirikalıq dúrkinler hám lirikalıq toplamlar kompoziciyalıq ramka túrinde dúziledi. Bunday dúrkinler kirisiw hám juwmaqlaw bóliminen ibarat, al ramkanıń ishindegi kontekstler media bólimi dep ataladı. Sapar temasındaǵı lirikalıq dúrkinlerdiń ulıwma kompoziciyalıq qurılısın usı formada dewimizge boladı. Máselen, shayır I.Yusupovtıń “Ukraina, júregimdesen” sapar lirikalıq dúrkini yamasa Qırǵızstanǵa bolǵan saparı dawamında jazılǵan dúrkinleri de belgili bir kompoziciyalıq qurılısqa iye. Shayır Ukrainaǵa bolǵan saparı dawamında kóplegen jerlerdi barıp kóredi, adamlar menen tanısadı, etnik toparlardıń, tariyxıy orınlardıń kelip shıǵıw, tariyxıy shaxslardıń tariyxı menen jaqınnan tanısadı. Bir sóz benen aytqanda, Ukrainanı ózi ushın qaytadan jaratadı. “Ukraina, júregimdesen” sapar lirikalıq dúrkini “Ukraina, júregimdesen”, “Dnepr boyındaǵı kók emen”, “Kiev oktavaları”, “Kreshatik kashtanları”, “Jas Klyon aǵashı shayqaldı birden...”, “Azovstal”, “Abbaz shayırǵa Ukrainadan xat”, “Irpen” sıyaqlı qosıqlardan ibarat. Olardıń barlıǵı qanday da bir sistemalıq tiykarında bir-biri menen baylanısp hám bir-birin tolıqtırıp kelgen.

Sapar lirikalıq dúrkininde barǵan jerdi tanıstırıw kirisiw bóliminde beriledi. Biraq I.Yusupov “Ukraina, júregimdesen” qosıǵında Ukrainaǵa táńir sálemin beredi. Kelgendege maqsetin túsindiredi. Yaǵnıy, shayır Ukrainaǵa ózi menen qatar, qálemles dosları menen ushırasıw ushın, ádebiyat sebep kelgenligin bildiredi:

Ádiwli anamday aymalap seni,
Men táńir sálemin bereyin desem –
Birden tórt kópirge shaqırdıń meni,
Ukraina júregimdesen.
Kobzar qosıǵı jaslay janıma inaq,
Sende doslarım bar shayır hám sheshen.
Uzaqta jasadıman. Ómirimshe biraq,
Ukraina, júregimdesen.

Bul lirikalıq dúrkinniń kirisiw bólimi esaplansa, al “Dnepr boyındaǵı emen”, “Kiev oktavaları”, “Kreshatik kashtanları” sıyaqlı qosıqları lirikalıq dúrkinniń mediabólimi bolıp tabıladı. Bul qosıqlarda lirikalıq qaharmannıń Ukraina hám onıń tariyxı, sol waqıttaǵı halatı, tábiyatı sulıw lirikalıq qatarlar menen súwretlep berilgen. Negizinen alganda, sapar temasındaǵı lirikalıq dúrkinlerde usınday mazmun bolıwı tábiyiy. Biraq sapardaǵı tásirlerdi hár shayır hár túrli beriwı múmkin. Biraq kópshilik jaǵdayda kompoziciya birdey bolıp qala beredi. I.Yusupovtıń Ukraina menen baylanıslı bolǵan qosıqlarınń kópshiliginde Ekinshi jer júzilik waqıyaları eslenedi. Bunıń tiykarǵı sebepleri – Ukrainanıń urıs dáwirinde eń kóp jábir kórgen mámleket bolǵanlıǵı hám Qaraqalpaqstanan frontqa ketken jigitlerdiń kópshiligi Ukrainaǵa jaylastırılǵanlıǵı esplanadı. Ukraina hám onıń xalqı haqqındaǵı túsiniqler biziń xalqımızdıń sanasında Ekinshi jer júzilik urıs dáwirinen soń payda bolǵanlıǵın bárimiz de bilemiz. Mine usınday mazmun shayırdıń “Dnepr boyındaǵı emen” qosıǵında kórinedi. Qosıq mazmun hám tematikalıq jaqtan B.Qayıpnazarovtıń “Kók emen” qosıǵına uqsap ketedi. Hár eki qosıqta da “emen aǵashı” Watanǵa sadıqlıqtıń, opadarlıqtıń, mártliktiń simvolı sıpatında súwretlengen. Emen aǵashı biziń tábiyat shárayatımızda óspeydi. Kóbinese tawlı, toǵaylıq jerlerde ósedı. Sonlıqtan onıń Ukraina jerine baylanısp ketiwı de sonnan:

Nayzaǵayın shatırlatıp,

Qanlı urislar ótti bunnan.
Jawlar órtep, shawıp, atıp,
Kóp azaplar berdi oğan.
Biraq ta ol tuwǵan jerge,
Súńgitip berik tamirlarin,
Tózdı barlıq bálelerge,
Jeńdi hám de óz dushpanın.

Ukrainler hám qaraqalpaqlar tariyxları tamırlasıp ketken xalıqlar. Ukrain xalqınıń tariyx betlerinde biziń xalqımızdın da atı bar. Shayır I.Yusupov Ukraina xalqı haqqında kóplegen bilimlerde iye ekenligin “Kiev oktavaları” dúrkini dáliylleydi. Qosıqta keltirilgen hárbir antroponim, toponimler Ukraina xalqınıń qanday da bir tárepini ashıp beriwge xızmet etken. “Kiev oktavaları”n óz aldına lirikalıq dúrkin dep atasaq da durıs boladı, bizińshe. Óytkeni qosıq 11 (rim cıfri menen ajratıp kórsetilgen) oktavadan ibarat. Hárbir oktava bir-birinen biraz parq qıladı, al jáne bir-biri menen bir mazmun astında birigedi. Sonlıqtan “Kiev oktavaları” degen qosıǵın óz aldına lirikalıq dúrkin sıpatında analizlew durıs boladı:

Tarqasın deseń sen kewlin qumarı,
Dem alıs kúnleri Dneprge bar.
O, qumlaq Dnepr jaypawıtları,
Appaq shaǵaladay adamǵa tolar.
Meyli, bul qalanıń azamatları
Kúnde ház etse de haqlı olar,
(Bul sózler tiyisli emes biraq ta
Geybir stilyaga haram tamaqqa...)

Juwmaqlaw (Conclusion) I.Yusupov lirikalıq dúrkinlerinde kóbirek súwretlew obyektine baylanıslı óz emociyaların, subyektiv pikirlerin bildiredi. Obyektti yamasa subyektti tolıǵı menen úyrenip bolǵannan keyin, ol boyınsha óz jeke qatnasın aytadı. Sonlıqtan da, I.Yusupovtı teoriyalıq jaqtan kóp bilimge iye bolǵan dóretiwshi sıpatında bahalaymız. Sapar temasındaǵı lirikalıq dúrkinlerdin kompoziciyalıq birliklerin saqlap, ondaǵı ishki lirikalıq keshirmelerdi sulıw qatarlar menen bere alǵan shayırdın bul baǵdarda qanshelli kóp izlengenin bayqawǵa boladı.

REFERENCES

1. М.Оразымбетова. Қарақалпақ поэзиясында лирикалық дуркинлердин поэтикасы. Монография. Тошкент. 2022.
2. Капустина Ю.А. Композиционная рамка как принцип циклизации в лирике Серебряного века: Дисс. на соис. уч.степени к.ф.н. – Вологда, 2018.
3. Юсупов И. Таңламалы шығармалары. 3 томлық. 1-том. Нөкис, «Билим», 2018.